

LATVIJOS IR LENKIJOS KARINĒS ŽVALGYBOS BENDRADARBIAVIMO 1919–1939 METAIS ESKIZAS

Dr. Ēriks Jēkabsons
Latvijas universitetas

Lenkijos vyriausybē ir pas J. Pilsudskis santykiams su naujai su-skūrusia Latvija 1919 m. vasarā teikē nemažā reikšmē. Tai liudija fak-tas, kad ī Latvijā buvo nusiūstas kapitonas Aleksandras Myškovskis (Myszkowski), kuris iki tol ējo Lenkijos kariuomenēs (LK) Generali-nio štabo II skyriaus sekcijos „Wschod“ („Rytai“) vadovo pareigas (kaip karinis atstovas, o nuo 1919 m. gruodžio – kaip pirmasis Lenkijos kari-nis atašē Latvijoje). Akivaizdu, kad eidamas tas pareigas jis, kaip ir anks-čiau, buvo susijęs su minētu skyriumi. Jis pats gruodžio pabaigoje LK Vadovybēs vardu pasirašē su latviais slaptā sutartī dēl bendros veiklos īšvaduojant Latgalā nuo bolševikū. Bendra akcija prasidējo 1920 m. sausio 3 d. ir iki vasario pradžios visa Latvijos teritorija buvo īšlaisvinta. Balandžio mēnesī sudaryta nauja Latvijos ir Lenkijos sutartis, pagal kuriā atskiri lenkū daliniai liko tiktai Daugpilyje (Dyneburge). Tie da-liniai liepos mēnesī, Raudonosios Armijos atakos metu, buvo atitraukti ī Lenkijā. Per visā karinio bendradarbiavimo laikotarpi fronte A. Myš-kovskis palaikē glaudžius ryšius su Latvijos kariuomenēs Vyriausiojo vado štabu, taip pat keitēsī žvalgybos informacija apie Sovietū Rusijā ir Lietuvā¹.

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (toliau – CAW), Akta personalne (A. Myszkowski), 1969/89/3610; Latvijas Valsts vēstures archīvs (toliau –LVVA), f. 1474, ap. 2, b. 3, l. 1; Jēkabsons Ē. Pulkownik Aleksander Myszkowski a Lotwa // Polak na Lotwie.– 1999, Nr. 1, p. 5–7.

Tam tikras bendradarbiavimas vyko ir tarp padalinių, dalyvavusių 1920 m. žiemos karinėje akcijoje. Latvijai atstovavo papulkininkis (pulkininkas leitenantas) A. Veisas (Veiss), veikiantis E. Rydzo–Smiglo štabo grupėje.

1920 m. pavasarį bei vasarą Latvijos kariuomenės Vyriausiojo vado štabas reguliariai tęsė politinio ir karinio pobūdžio informacijos teikimą A. Myškovskiui Rygoje (apie Raudonosios Armijos judėjimą, sovietų slaptosios policijos agentus ir t. t.). Jis netgi gavo tiesioginę informaciją iš Latvijos ir Sovietų Rusijos taikos derybų Maskvoje dalyvio – štabo papulkininkio K. Ramačio – apie jų eigą (gegužės mėnesį jis grįžo iš Maskvos į Rygą), taip pat reguliariai aptardavo tų derybų eigą su vyriausiuoju vadu J. Balodžiu ir jo štabo vadu P. Radziniu². Be to, minėtasis K. Ramatis pateikė A. Myškovskiui svarbių duomenų apie turinčius įvykti Raudonosios Armijos pergrupavimus, o A. Myškovskis šią informaciją nedelsdamas perdavė į Varšuvą³.

Dėl įvykių Lenkijos ir Sovietų Rusijos fronte planuota Baltijos valstybių konferencija prasidėjo Bulduriuose prie Rygos tiktai 1920 m. rugpjūtį, jau po Latvijos ir Sovietų Rusijos taikos sudarymo (rugsjūčio 11 d.). Konferencijoje, neatsižvelgiant į nenumatytą kliūtį – Lenkijos ir Lietuvos konfliktą, buvo priimtas karinio ir politinio bendradarbiavimo konvencijos projektas (deja, nė viena iš šalių dėl tarpusavio nesutarimų priimtų konvencijų per nustatytą terminą neratifikavo ir jos neišigaliojo)⁴. Iš karto po Baltijos valstybių konferencijos rugsėjo mėnesį Rygoje prasidėjo Lenkijos ir Sovietų Rusijos taikos derybos.

Latvijos ir Lenkijos santykiai tuo laikotarpiu palyginti buvo labai geri. A. Myškovskis, pagal Varšuvos įsakymą 1920 m. vasarą Rygoje ypač suaktyvino žvalgybos veiklą prieš Sovietų Rusiją (per jo paties organizuotą agentų tinklą „Dor“ pavyko informuoti Varšuvą apie planuo-

² LVVA, f. 3601, ap. 366, b. 21, l. 21.; f. 6033, ap. 1, b. 24, l. 40; Archiwum Akt Nowych (toliau: AAN), Attachaty, A–II, 64/1, k. 379, 446.

³Peplonski A. Wywiad w wojnie polsko–bolszewickiej 1919–1920. – Warszawa, 1999, p. 66.

⁴Počas K. Sanitārā kordonā valgos. – Rīga, 1971, p. 108.

jamais Raudonosios Armijos atakų kryptis rugpjūčio pradžioje)⁵. Rugsejo 29 d. jis pranešė, kad „dėl puikiausių santykių“ jam pavyko gauti Latvijos kariuomenės Vyriausiojo vado štabo Užsienio žvalgybos skyriaus sutikimą pasiųsti į Maskvą Lenkijos agentą, kaip Latvijos diplomatinės atstovybės darbuotoją, su Latvijos diplomatinio pasu. Tas agentas Maskvoje užmegztų ryšį su ten dirbančiais kitais Lenkijos žvalgybos agentais ir net gautų savo dispozicijon „specialią žvalgybos grupę“, kuriai slaptai vadovautų. Latviai sutiko, kad gauta informacija būtų siunčiama kaip diplomatinis paštas į Latviją, ir todėl Latvijos pusė išreiškė sutikimą padidinti kurjerių skaičių su sąlyga, kad Lenkijos pusė pati mokės „savo“ kurjeriui atlyginimą⁶. Nepavyko rasti to konkretaus plano įgyvendinimo patvirtinimo, tačiau panašu, kad jis nepavyko. Abiejų šalių žvalgybų bendradarbiavimas buvo tęsiamas it toliau: dar 1921 m. sausio 26 d. A. Myškovskis pranešė iš Rygos, kad Latvijos žvalgybininkų išsiuntimas į Rusiją be susitarimo su Latvijos žvalgyba – „sunkus, iš principo galimas, kad ir per konsorciumą, sudarytą prekybai su sovietais, su kuriais turiu ryšių“. Tinkamiausiu dalyku buvo laikomas žvalgybininkų permetimo taisyklių nustatymas su Latvijos štabo Užsienio žvalgybos sektoriumi⁷.

Lenkijos ir Sovietų Rusijos taikos derybos Rygoje tęsėsi iki 1921 m. kovo – minėtu gerų Latvijos ir Lenkijos santykių laikotarpiu. Tai lėmė ir gana didelę paramą, kurią teikė Latvijos štabas: Lenkijos pusei buvo reguliariai pateikiamos telegramų tekstų, kurias sovietų delegacija siuntė į Maskvą Latvijos telegrafu, kopijos⁸. A. Peplonskis taip pat pažymėjo, kad įstaiga, kuriai vadovavo vienas iš Lenkijos karinių ekspertų, esantis delegacijos sudėtyje, gaudavo informacijos, turinčios kontržvalgybinę reikšmę, daugiausia iš Latvijos kariuomenės štabo⁹.

Pagal Baltijos valstybių konferencijos nutarimą jau spalio 18–30 d. Rygoje susitiko Latvijos, Lenkijos, Estijos, Suomijos ir Ukrainos štabų

⁵ Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR 1921–1939. – Warszawa, 1996, p. 26.

⁶ AAN, Attachaty, A–II, 165/1, k. 144–145.

⁷ Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR. – p. 138.

⁸ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 2, l. 35.

⁹ Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR. – P. 147.

atstovai. Oficialus tikslas buvo išsamiai parengti būsimos konvencijos projektą¹⁰. Projekte buvo numatyta bendras visų valstybių veikimas tuo atveju, jeigu vieną iš jų užpultų Sovietų Rusija. Baigiantis tiems pasitarimams į Rygą atvyko Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus viršininkas pulkininkas I. Matuševskis (Matuszewski), kad suderintų su Baltijos valstybių štabais žvalgybos veiklą prieš Sovietų Rusiją ir atliktų žvalgybos tinklo prieš Rusiją ir Lietuvą inspekciją (šis tinklas Latvijoje kuriamas paaukštinto į majorus A. Myškovskio). I. Matuševskis turėjo keletą svarbių pokalbių su Latvijos kariuomenės vadovybe¹¹.

Žinoma, kad nepaisant nurodytų sąlygų, nepripasidėjusių prie Baltijos valstybių suartėjimo, nebuvo ratifikuota ir karinė konvencija. Dėl to tolesniam kariniam Latvijos ir Lenkijos bendradarbiavimui visą tarpukario laikotarpį įtaką darė palyginti komplikuoti santykiai arba apskritai pagerėję politiniai abiejų šalių santykiai. Svarbus tuose santykiuose buvo ir žvalgybų bendradarbiavimas. Visų pirma jis vyko per abiejų valstybių karinius atašė. Lenkijos atašė Rygoje, be to, dar vadovavo Lenkijos žvalgybos tinklui Latvijoje, nukreiptam prieš SSSR ir Lietuvą. Iki 1921 m. tas pareigas ėjo majoras A. Myškovskis, 1921–1926 m. (iki J. Pilsudskio perversmo gegužės mėn., kai buvo pašalintas iš pareigų kaip J. Pilsudskio priešininkas)¹² – komandoras-leitenantas B. Jarocinskis, 1926–1931 m. – majoras (vėliau – papulkininkis) S. Kara, 1931–1936 m. – majoras A. Liebechas, 1936–1939 m. – majoras F. Bžeskvinskis (Brzeskwinski). Rygoje taip pat nuolatos dirbo atašė padėjėjas, kuris tiesiogiai vadovavo žvalgybos darbui. Tas pareigas ėjo (net ir kaip žvalgybos įstaigos vadovas) leitenantas A. Klotzas (1921 m.), leitenantas E. Kanievskis (E. Kaniewski) (1921–1922 m.), vėliau – leitenantas J. Lemanskis, kapitonas (nuo 1928 metų – majoras) F. Tomčukas (Tomczuk), kapitonas S. Paprockis, kapitonas Radomskis (1929–1936 m.)¹³. Žvalgybos įstaiga Latvijoje turėjo kriptonimą „Gorin“, nuo 1922 m. – „0–5“, vėliau – „Wiera“, nuo

¹⁰ Spsiedzi wobec wojny 1920 roku. – Londyn, 1990. – P. 245–247.

¹¹ Skrzypek A. Związek Bałtycki. – Warszawa, 1972, p. 70–72.

¹² LVVA, f. 3235, ap. 1/22, b. 462, l. 24.

¹³ Latvijas Kareivis. – 1928 09 28 Dzwon. –192911 27.

trečiojo dešimtmečio vidurio – „Nord“ („P-1“), 1934–1938 m. – „Rok“ (pagal konsulato sekretoriaus K. Rokickio pavardę), 1938–1939 m. – „Lotysz“ („Latvis“)¹⁴.

Lenkijos žvalgybos tinklo Latvijoje struktūra trečiojo dešimtmečio pradžioje (1921 m. gegužės mėn.) atrodė taip: 1921 metais gegužę įkurta įstaiga „Rok“, kurios viršininkas buvo A. Klotzas, stebėjo postą „Moskwa“ („Maskva“), „Kowno“ („Kaunas“), „Dyneburg“ („Daugpilis“) veiklą. Pagalbą stebint sovietų pasiuntinybę Rygoje A. Klotzui teikė ir Latvijos politinės policijos viršininkas V. Alpis. Įdomu tai, kad A. Klotzui pavyko užverbuoti vieną iš Latvijos žvalgybos karininkų („konfidantą“), kuris dirbo už pinigus giliai užsikonspiravęs, tačiau neteikdavo ypač svarbios informacijos. Pagal instrukciją 1921 m. rugpjūčio 10 d. Lenkijos Generalinio štabo atašė biuras Rygoje buvo atsakingas už žvalgybą Peterburgo karinėje apygardoje ir Vakarų karinėje apygardoje (Vėlikije Luki, Riazanė, Smolenskas, Vitebskas), už informaciją apie tranzitą per Latviją į Rusiją ir centrinės kariuomenės institucijas Maskvoje). 1921 m. liepą Rygos atašė biurui priklausantis postas Maskvoje (vadovas – seržantas V. Teresiakas) gavo informaciją iš Raudonosios Armijos Vyriausiojo štabo geležinkelių skyriaus ir stengėsi užmegzti kontaktą su Operaciniu skyriumi, ryšys su Ryga buvo palaikomas per Latvijos štabo žvalgybos pasiuntinius, postas Kaune (vadovas – F. Jagielskis) – iš Lietuvos kariuomenės žvalgybos struktūrų ir iš 2-os kariuomenės karininkų, ryšys su Ryga – per Mitaują (Jelgavą), postas Daugpilyje (vadovas – Formakovas (Formakow) vykdė asmenų, atvykstančių iš Sovietų Rusijos ir vykstančių į Lenkiją, gynybinę kontrolę ir puolamąją karinę–politinę žvalgybą Pskovo–Vitebsko–Polocko rajone. To posto veikla buvo sunkesnė dėl priešiškos Latvijos žvalgybos struktūrų veiklos (ji prasidėjo dėl įtarimų, kad Lenkija turi ketinimų, susijusių su teritorine Daugpilio ir Ilukstės apskrities 6 valsčių priklausomybe, – tai buvo abiejų valstybių teritorinio ginčo objektas). Postas „Koszkin“ Rygoje (buvęs karininkas Smirnovas) turėjo slaptą žvalgą Sovietų Rusijos pasiuntinybėje (prekybos delegacijos nari), tos pasiuntinybės Spaudos

¹⁴ Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR. – P. 147–148.

biure, palaikė ryšį su Latvijos muitininku Petrosevu, Lietuvos kariuomenės karininku Šiauliuose. Postas „Jurgen“ Rygoje (pavėliavininkas B. Kankovskis) turėjo ryšį su Latvijos ir Vokietijos žvalgyba, gynybinės žvalgybos postas „Manfred“ Rygoje (vadovas – konsulato pasų ir vizų sektoriaus seržantas F. Machajevskis) kontroliavo atvykstančius iš Rusijos į Lenkiją, turėjo ryšį su Latvijos telegrafo ir radiotelegrafo darbuotojais, kurie pateikdavo telegramų, išsiųstų į Sovietų Rusijos pasiuntinybę, kopijas. Atašė padėjėjas A. Klotzas palaikė ryšį ne tik su Latvijos žvalgyba, bet ir su Prancūzijos, Anglijos misija ir Estijos atašė biuru Rygoje. Informacija apie Lietuvą oficialiai ateidavo iš Latvijos užsienio žvalgybos karininko A. Rušmanio, atsakingo už šios krypties darbą, ir dar iš vieno tos žvalgybos karininko (neoficialiai) Berzinio, taip pat – iš Latvijos politinės policijos agento Trapeznikovo. Jau nuo 1921 m. sausio (ar dar anksčiau) atašė biuras iš Latvijos štabo kas mėnesį gaudavo Latvijos žvalgybos darbo rezultatus, susijusius su sovietinės kariuomenės dislokacija prie sienos. 1921 m. rugpjūčio 11 d. „Jurgen“ – pavėliavininkis Jankovskis buvo perkeltas į Daugpilį kaip etapinio punkto, skirto pabėgėliams į Lenkiją, Kalkūnėje viršininkas, ir konsulo pavaduotojas pabėgėlių reikalams, taip pat posto „Dykare“ Daugpilyje, čia perėmė reikalus iš Formakovo; Kalkūnuose, Rezeknėje, perėmė reikalus iš buvusio Rusijos pulkininko Danilovo. Jis rinko informaciją apie Raudonąją Armiją iš pabėgėlių, išvykstančių iš Rusijos, ir buvo atsakingas už Lenkijos agentų permetimą į Lietuvą Turmanto rajone ir į Rusiją (iš viso 1921 m. balandį per Kalkūnus į Lenkiją grįžo 598, gegužę – 633, liepą – 1646, rugpjūtį – 795 asmenys). Be to, jis dar turėjo sekti veiksmus, kurių imdavosi Latvijos postas Daugpilyje, vadovaujamas leitenanto J. Sausais¹⁵.

1921 m. balandį Lenkijos karinio atašė padėjėjui leitenantui A. Klotzui, prižiūrėjusiam įstaigą, įsteigtą Lenkijos delegacijos taikos de-

¹⁵ AAN, Attachaty, A–II, 67/2, k. 243, 259, 299, 301, 370, 543; 67/1, k. 3, 11–14, 29, 85, 90; Początkowo planowano utworzenie również posterunku „Libawa“ (Liepāja, kierownik – podchorąży Jankowski, wywiad morski, wywiad przeciwko Litwy, miejscowych organizacji komunistycznych, ruch do Gdanska i aktywności niemieckiej), jednak z tego zrezygnowano z powodów finansowych.

rybose sudėtyje po jos išvykimo, Latvijos štabo žvalgybos skyrius pristatė 23 metų agentę Kazimirą Bralę – latvę, gimusią Sakstgalio valsčiuje (Latgala). 1919 m. ji buvo Latvijos agentė, tačiau „susikompromitavo“ ir tapo sovietų agente. 1920 m. rugsėjo mėn. ji buvo išsiųsta į Lenkijos kariuomenės užnugarį, ten areštuota ir tapo dviguba agente, vėliau grįžo į Sovietų Rusiją, kur vėl buvo areštuota. Jai pavyko pabėgti ir grįžti į Latviją, o šalies valdžia ją perdavė lenkams. Leitenantas A. Klotzas suvokė, kad ši agentė gali būti labai naudinga Lenkijos žvalgybai, ir išsiuntė ją į Varšuvą. Paskui 1921 m. liepos pab. Latvija perdavė atašė tris sulaikytus agentus, B. Savinkovo pasiųstus iš Varšuvos į Pskovo rajoną (leitenantą F. Bieliakovą, jaunesnįjį leitenantą S. Korsakovą ir vachmistrą Čistoblinikovą (Czistoblinnikow), kurie pabėgo į Latviją¹⁶.

1923 m. pradžioje Lenkijos karinis atašė Latvijoje B. Jarocinskis savo ataskaitoje apie karinius abiejų valstybių santykius pabrėžė, kad nuo 1921 m. rugpjūčio iki 1922 m. gruodžio pasiektas (galbūt sureguliuotas – Ė. J.) pasikeitimas žvalgybos medžiaga apie Sovietų Rusiją. Minimu laikotarpiu Rusijoje veikė 2 Lenkijos agentai, su kuriais ryšys buvo palaikomas per Latvijos štabą ir du bendrus abiejų štabų agentus¹⁷. Bendradarbiavimo pobūdis trečiajame dešimtmetyje gerai atiskleidžia ir 1925 m. gegužės 1 d. atašė biuro ataskaitoje, parengtoje Atstovybės (žvalgybos) viršininkui. Joje kalbama apie Latvijos žvalgybos agentūrinę įstaigą Latgaloje, kuri renka informaciją apie įvykius Vitebsko, Polocko ir Bobruisko apylinkėse (agentai broliai Bulavai, Mačynskis, Steineris ir kiti). 1925 m. kovą Mačynskis pateikė savo darbo rezultatus ir Breslaujos apskrities politinei policijai, už tai gavo iš jos 300 zlotų. Paskui Mačynskis Lenkijos atstovybei pasisiūlė dirbti nuola-

¹⁶ AAN, Attachaty, A–II, 67/1, k. 29; A. Peplonski zaznacza, że urodzona w 1897 roku K. Brale (nieprawidłowo pisze, że była Rosjanka) od stycznia do lutego była wywiadowczynią 498 pułku piechoty Armii rosyjskiej, później, podczas wojny polsko-radzieckiej wykonała zadania specjalne w oddziałach specjalnych, w 1920 roku pracowała w kontrwywiadzie 15 i 3 armii radzieckiej. – Peplonski A. Wywiad w wojnie Polsko-Bolszewickiej 1919–1920. –Warszawa, 1999, p. 284–285.

¹⁷ AAN, Attachaty, A–II/69, k. 286; 67/2, k. 358.

tos, informuodamas, kad kartu lieka susijęs ir su Latvijos žvalgyba. Lenkijos atašė biuras Rygoje pareiškė, kad tokio kontakto nelaiko tinkamu, nes latviai žino apie jį ir gali palaikyti tai bandymu atimti iš jų agentus. Patys latviai „lojaliai“ informuodavo Lenkijos karinį atašė, kuris patarė to nedaryti, nes Latvijos gaunama informacija „yra mūsų kontroliuojama“, ir siūlė nemokėti Mačynskiui už informaciją, nes pats atašė gaudavo tą pačią informaciją iš Latvijos štabo „dykai“. 1922 m. rudenį B. Jarocinskiui Latvijos valdžia suteikė teisę gauti Latvijos užsienio pasus (Lenkijos agentams)¹⁸.

Baltijos valstybių (taip pat ir Lenkijos) žvalgybų bendradarbiavimo dėka įvyko jų atstovų derybos Rygoje 1925 m. kovo 30 d. – balandžio 3 d. (tariamai – nusiginklavimo reikalų ekspertų susitikimas). Aptarta žvalgybos įstaigų organizacija SSSR, radijo žvalgybos koordinavimas, naudojimasis kariniais atstovais ryšiams su rezidentais palaikyti, bendras kontržvalgybos darbas, sureguliuotos informacijos mainų taisyklės, SSSR teritorija (250–300 km į gilumą) paskirstyta į kiekvienos žvalgybos veikimo ruožus. Nustatyta, kad kiti susitikimai bus organizuojami kas pusmetį (kitas iš eilės susitikimas turėjo įvykti 1925 m. rudenį), tačiau tai nebuvo įgyvendinta dėl įvairių priežasčių¹⁹.

Antroje trečiojo dešimtmečio pusėje, be atsitiktinių žvalgybos karininkų tarpusavio vizitų, reguliariai (kartą per metus, rudenį) dar buvo rengiamos Suomijos, Estijos ir Latvijos kariuomenės štabų žvalgybos skyrių viršininkų konferencijos, kuriose dalyvaudavo ir tų valstybių štabų vadai. Pavyzdžiui, 1927 m. tokia konferencija įvyko Taline, 1928 m. – Helsinkyje, 1929 m. rugsėjį – Rygoje. Kaskart būdavo randama dingstis vizitui – pavyzdžiui, 1929 m. tai tariamai buvo iškilmingas paminklo per Pirmąjį pasaulinį karą Latvijoje žuvusiems Suomijos šauliams, kovojusiems kariuomenės gretose, atidengimas²⁰. Minimam laikotarpiu pažymimas tokio pobūdžio santykių su Lenkija susilpnėjimas, – tai savo ataskaitose pabrėžė atašė S. Kara (ypač tai, kad lenkai nebu-

¹⁸ Tamze, A–II/68, k. 631; CAW, Kolekcja Akt Rosyjskich, t. 1775.

¹⁹ Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR. – P. 178–179.

²⁰ AAN, Attachaty, A–II/75, k. 352.

vo informuojami apie tokius susitikimus). Tačiau tai buvo paskutinis kelių šalių susitikimas. Tuo pačiu metu Latvijos štabo Operacinio skyriaus žvalgybos sektoriaus vadovas A. Vinteris (Vinters) keletą kartų buvo deleguotas į Varšuvą deryboms su Lenkijos karinės žvalgybos vadovybe (1927 m. liepą ir 1929 m. sausį)²¹. O 1928 m. gegužę paeiliui Rygoje, Taline ir Helsinkyje viešėjo žvalgybos II skyriaus viršininkas A. Studenckis ir sektoriaus „Wschod“ sektoriaus vadovas M. Talikovskis. Pagal Lenkijos pusės įvertinimą, A. Vinteris derybose Rygoje išlaikė santūrumą ir netgi įtarumą, neatskleisdamas savo žvalgybos organizacijos SSSR ypatumų, tačiau buvo aptarta situacija Polocko, Vitebsko, Smolensko, Velikije Lukų ir Maskvos srityje. Konstatuota, kad abiejų žvalgybų bendradarbiavimas vyks keičiantis informacija apie SSSR (latvius domino sintetinis Lenkijos žvalgybos informacijos apie situaciją Baltarusijos, Ukrainos ir Maskvos karinės apygardoje apdorojimas), ir, kas visų svarbiausia, apibrėžtas bendradarbiavimas grynai žvalgybinėje veikloje: Lenkijos II biuras finansuos nustatytas operacijas, kurios viršija finansines Latvijos žvalgybos galimybes, dėl to lenkai išsiderėjo, kad jiems būtų atskleisti Latvijos informaciniai šaltiniai ir asmenys, susiję su tomis operacijomis. Tada sektoriaus „Wschod“ karininkas, vadovaujantis žvalgybai iš Latvijos teritorijos, atskleis savo agentūrą ir jos gautą informaciją latviams. Paskui latviai sukurs palankias sąlygas permesti Lenkijos agentams į SSSR ir palengvinti lenkų kontaktą su Latvijos politine policija. A. Vinteris taip pat išreiškė sutikimą, kad atašė biure dirbtų antras Lenkijos žvalgybos karininkas kaip užsikonspiravęs pareigūnas. Po derybų jau Lenkijos žvalgybos II skyriaus karininkai 1925 m. gegužę pateikė slaptą užduotį įstaigai „Dors“, taip pat pabuvojo Daugpilyje, kur išsiaiškino darbo prieš sovietų konsulatą galimybes ir užmezgė santykius su Latvijos politine policija²².

1930 m. pab. buvo numatytas Latvijos štabo Informacinio skyriaus vadovo G. Kikulio vizitas į Varšuvą. Latvijos pasiuntinys Varšuvoje O. Grosvaldas savo korespondencijoje iš centrinės valdybos Rygoje išreiš-

²¹ LVVA, f. 5601, ap. 1, b. 7046, l. 6–7.

²² Peplonski A. Wywiad polski na ZSRR. – P. 182–184.

kė nerimą dėl G. Kikulio ligos, kuri Lenkijos pusei buvo pateikiama tik kaip pretekstas²³. Tačiau tai buvo tiesa ir 1931 m. sausį G. Kikulis viešėjo Varšuvoje, vesdamas eilines derybas su lenkų žvalgybininkais. Jis buvo siunčiamas į Varšuvą ir 1933 m. kovą bei dar keletą kartų vėliau²⁴. Tie vizitai buvo organizuojami taip pat su kokia nors dingtimi. Pavyzdžiui, 1933 metų lapkritį į Latvijos nepriklausomybės šventę Rygoje „važiuodamas pro šalį“ iš Helsinkio į Taliną atvyko Lenkijos II skyriaus viršininkas T. Pelčynskis (Pelczynski), paskui 1933 m. lapkritį atvyko kaip „specialus Gynybos ministerijos atstovas“ dėl „atašė A. Liebicho ligos“ (net aplankė Rygoje stovintį Latvijos 5-ąjį pėstininkų pulką, tai irgi reikia laikyti reikalavimų dėl dingties laikymusi)²⁵.

Lenkijos konsulate Daugpilyje nuo trečiojo dešimtmečio vidurio iki 1931 m. techniniu darbuotoju dirbo leitenantas S. Kalinovskis, kuris faktiškai stebėjo Lenkijos žvalgybos veiklą prieš SSSR ir Lietuvą. Tai buvo daroma su Latvijos štabo sutikimu. Įdomu tai, kad jis bendradarbiavo ne tik su Latvijos karine žvalgyba, bet ir politine policija. Pavyzdžiui, 1927 m. spalį kartu su S. Kalinovskiu į centrinę žvalgybos valdybą (Atstovybę) Vilniuje atvyko Daugpilio rajono policijos viršininkas R. Merginis. Informavęs lenkus apie tai, kad, perbėgus į Latviją sovietų agentui, buvo atskleista dvylika sovietinės žvalgybos tinklo „pasienio būrių“ ir areštuota apie 30 jos agentų (tarp jų – keli Latvijos pasienio sargybiniai). R. Merginis pabrėžė galimybę susieti tą tinklą ir su Lenkija bei išreiškė norą užmegzti ryšį su Lenkijos žvalgyba bendrai kovai su tinklu. Ir nors R. Merginis nepateikė konkrečių siūlymų dėl tolesnio bendradarbiavimo, jau pats tokio susitikimo faktas yra iškalbingas²⁶. Įdomu tai, kad praėjus mėnesiu po to apsilankymo Vilniuje, 1927 m. lapkričio 26 d., S. Kalinovskis net pranešė R. Merginiui apie tai, kad gavo užduotį atskleisti, ar prie Latvijos ir Lietuvos sienos

²³ LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 15, l. 73–74.

²⁴ LVVA, f. f. 5601, ap. 1, b. 3434, l. 4–6.

²⁵ Nasz Głos. – 1932 11 25; 1933 11 19.

²⁶ AAN, Attachaty, A–II/73, k. 61.

lietuvių pusėje nepastebėta jokio judėjimo, susijusio su gandaiis apie slaptą mobilizaciją Lietuvoje²⁷. S. Kalinovskio apsilankymas Latvijoje, panaiai kaip ir abiejų valstybių kariniai santykiai, buvo priklausomi nuo politinių Latvijos ir Lenkijos santykių. 1931 m. dėl tariamai nepalankaus Latvijos valdžios požiūrio į lenkų mažumą ke liems mėnesiams iš Latvijos išvyko Lenkijos pasiuntinys M. Arciševskis (Arciszewski), o santykiai buvo labai komplikuoti (pasiuntinys grįžo į Rygą tik 1932 metų pavasarį). Tuo savo interesams stangėsi pasinaudoti Lietuvos Vyriausybė. 1931 m. spalį Lietuvos dienraštis paskelbė informaciją apie S. Kalinovskio vadovaujamą slaptosios policijos agentų akciją prieš Lietuvą Daugpilyje (prisiminta apie jo korespondenciją su Atstovybe Vilniuje, kurią lietuviai perėmė). Latvijos Užsienio reikalų ministerija atsakė, kad diplomatinų atstovų sąrašuose jokio S. Kalinovskio nėra²⁸. Spalio 23 d. Latvijos pasiuntinys Kaune R. Liepinis (Liepiņš) Lietuvos valdžiai reikalaujant prašė informacijos apie Kalinovskį, kurią iš URM gavo. Spalio 30 d. atsakyme pažymima, kad S. Kalinovskio veikla yra žinoma, tačiau dėl susikomplicavusių Latvijos ir Lenkijos santykių šiuo metu URM nemano esant „tinkamu momentu“ išsiųsti jį iš Latvijos (be to, pabrėžti Lietuvos interesai: šalis Daugpilyje taip pat turi savo agentų, „ kuriems jų lenkai kolegos yra labai „nepageidaujami“) ²⁹. Tačiau lapkričio 24 d. S. Kalinovskis – Vilniaus atstovybės agentas „0-II“ (II skyriaus) gavo Vidaus reikalų ministro įsakymą išvykti iš Latvijos iki gruodžio 12 d.³⁰

Ketvirtajame dešimtmetyje (iki 1936 m. liepos) konsulato Rygoje sekretoriumi dirbo jaunesnysis leitenantas K. Rokickis, kuris kartu buvo Lenkijos II skyriaus sektoriaus „Wschod“ rezidentas, veikiantis prie SSSR ir Lietuvos (bendradarbiavęs su II skyriumi kaip informatorius nuo 1931 m., kai dirbo generaliniame konsulate Minske). Įdomu tai, kad tuo kartu apie jį nebuvo informuoti ne tik latviai, bet ir pasiunti-

²⁷ LVVA, f. 3235, ap. 1/22, b. 462, l. 34.

²⁸ Dziennik Wilenski.– 1931.

²⁹ LVVA, 2575. f. 2575, ap. 15, b. 142, l. 303.

³⁰ AAN, Attachaty, A–II/77, k. 27.

nys Latvijoje F. Charvatas. Kai jis apie tai sužinojo 1935 m. pabaigoje, kilo skandalas (tiesa, jis įvyko tik Lenkijos vidaus institucijų mastu). F. Charvatas buvo nepatenkintas, kad rezidentas atsirado be jo žinios, o II skyriaus viršininkas T. Peļčynskis 1936 m. kovą rašė, kad pasiuntinys – „kuoktelėjęs senas isterikas su perdėtomis ambicijomis ir visiškai nenuspėjama temperamento sprogimais“. Kaip tik dėl to K. Rokiskis turėjo išvažiuoti iš Rygos³¹.

Didžiausią efektą davė abiejų žvalgybų bendradarbiavimas radijo pasiklausymo srityje (jau trečiojo dešimtmečio pradžioje būta latvių bandymų užmegzti šio pobūdžiokontaktą). Trečiojo dešimtmečio pradžioje per Lenkijos karinį atašė Latvijos pusei pavyko gauti Lenkijoje pagamintos radijo pasiklausymo stoties instrukciją, tačiau pats pirkimas dėl Lenkijos pusės neryžtingumo neįvyko (1922 m. balandį atašė B. Jarocinskis perspėjo II skyrių: „Tačiau pačios stoties atsuntimas sukels mums nepageidaujamų klausimų ir su tuo susijusių abejonių“³²). Reguliarūs apsikeltimai radijo žvalgybos perimta informacija buvo pradėti trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Keičiamasi buvo per Lenkijos karinį atašė Rygoje (nuo 1931 m. gegužės – 2 karus per mėnesį). 1931 m. liepą Latvijos pusė į savo klausimą apie vietą, kurioje perimama (pasiklausoma) informacija, gavo atsakymą, kad tai radiotelegrafo plutonas Vilniuje (buvo nurodyti ir tikslūs geografiniai duomenys)³³.

1933 m. sausį su vizitu į Rygą atvyko majoras Ušackis (Uszacki) iš Generalinio štabo II skyriaus, kad užmegztų ryšį su Latvijos štabu dėl radijo žvalgybos reikalų SSSR. Jis turėjo konkretų pasiūlymą priimti Latvijos specialistą 2 savaitių mokymams radijo žvalgybos centrinėje valdyboje Varšuvoje – šį pasiūlymą mielai priėmė pulkininkas G. Kikulis. Paskui Ušackis pripažino, kad latviai „patys parodo viską“. Kartu su Ušackiu, grįžtančiu į Lydą (į ten esančią radijo žvalgybos stotį), atvyko ir kapitonas P. Kažmersas (Kažmers), o į 2 savaitių mokymo kursus Varšuvoje išvažiavo pavėliavininkis K. Porietis³⁴. Varšuvoje K. Porietis

³¹ AAN, Attachaty, A–II, 86/2, k. 523, 525, 540; Nasze Zycie. – 1936.

³² AAN, Attachaty, A–H/68, k. 186.

³³ AAN, Attachaty, A–H/77, k. 14, 16, 145.

³⁴ AAN, Sztab Główny, t. 616/151, k. 4; LVVA, f. 2575, ap. 15, b. 115, l. 51.

išėjo specialų mokymo kursą, kurio metu buvo supažindintas su Lenkijos radijo žvalgybos darbo metodais, dešifravimo metodais ir, jo paties prisipažinimu, gavo svarbios informacijos, būtinos tolesniam darbui (nors „lenkai man akivaizdžiai neparodė naujausių savo laimėjimų“). Minėtame susitikime Rygoje nustatyta pasiskirstyti žvalgybos sritis ir tęsti jau prieš tai pradėtą apsikeitimą perimta radijo žvalgybos informacija. Tokie apsikeitimai vyko³⁵. Kelis kartus Lenkijos pusė apkaltino pavėluotu latvių gautos informacijos perdavimu Lenkijos atašė Rygoje, tačiau tie vėlavimai nebuvo reikšmingi, pavyzdžiui, nepateikta medžiaga nuo 1935 m. birželio iki rugpjūčio. 1935 m. rugsėjį atašė A. Liebechas derybose su G. Kikuliu perdavė jam žinią, kad Lenkijos pusė sutinka išplėsti minėtą informaciją, ir pabrėžė, kad Lenkijos specialistai aukštai vertina latvių radijo pasiklausymo organizavimą ir papulkininkio P. Kažmeio – Latvijos kariuomenės štabo Informacinio skyriaus sektoriaus vadovo – darbą. Savo ruožtu G. Kikulis pažadėjo duoti įsakymą pagreitinti „savo medžiagos ekspediciją“³⁶.

1936 m. vasarį į Rygą atvyko LK Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkas papulkininkis J. Englichtas ir to paties skyriaus karininkas majoras S. Šcekovskis, kuris vedė 2 dienų derybas su Latvijos štabo Informacinio skyriaus vadovybe. Lenkai buvo labai patenkinti tų derybų rezultatais, nes „jos vyko labai širdingoje atmosferoje“, latviai atskleidė kur kas daugiau informacijos negu kada nors anksčiau, net neslėpdami savo informacijos šaltinių. Pabaigoje Latvijos pusė pateikė siūlymą organizuoti panašius susitikimus kas pusmetį, kad galima būtų suderinti abiejų skyrių veiklą³⁷. 1936 m. birželį ir gruodį (atitinkamai Varšuvoje ir Rygoje) bei 1937 m. gegužę (Varšuvoje) iš tikrųjų įvyko eiliniai susitikimai, kurių rezultatai abiejų šalių taip pat buvo aukštai įvertinti. Latvijos delegacijai paprastai vadovaudavo G. Kikulis, o du paskutinius kartus delegacijoje buvo sektoriaus vadovas papulkininkis F. Celminis

³⁵ Poriētis K. Latvijas bruņoto spēku radio izlūkošanas dienests // Strēlnieks. – 1970, Nr. 20/23, p. 45–46.

³⁶ AAN, Sztab Główny, t. 616/178, k. 129, 147.

³⁷ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, t. 6201, k. 34.

(Celmiņš)³⁸.

Labai komplikuoti Baltijos šalių ir Lenkijos santykiai atsispindėjo taip pat Latvijos žvalgybos požiūryje į Latvijos teritorijoje konfrontuojančias Lenkijos ir Lietuvos žvalgybas. 1930 m. rugpjūtį Latvijos kariuomenės štabo Operacinio skyriaus Informacinio sektoriaus (1934 m. buvo įkurtas atskiras Informacijos skyrius) vadovas pulkininkas G. Kikulis privačiame pokalbyje su Lenkijos atašė S. Kara pažymėjo, kad Lenkijos žvalgybinė veikla prieš Lietuvą Latvijoje nėra kritikuotina ir netgi yra pasirengęs lenkams padėti, informuodamas apie Latvijos žvalgybos atskleistą antilenkišką „lietuvišką veiklą“ Rygoje: lietuvių agentas, apkvaitęs nuo alkoholio, pasisakė informatoriui, kad žino Lenkijos žvalgybos struktūrą Latvijoje, paminėdamas agentą S. Kalinovskį Daugpilyje ir kelias tarsi eilinių agentų Rygoje pravardes. Atašė padėkojo, žadėjo perspėti žvalgybininkus didžiausiuose Rygos viešbučiuose ir paprašė taip pat ir toliau išlaikyti palankų požiūrį į savo žvalgybą³⁹. 1931 m. balandį S. Kara vėl gavo „slaptos“ informacijos iš Latvijos štabo, kad atskleista lietuvių žvalgybinė veikla prieš Lenkiją Daugpilyje, kuriai vadovauja vietinis Lietuvos konsulas, o įgyvendina agentai pašte, kontroliuodami korespondenciją. Kara gavo „lojalų“ perspėjimą nesiųsti svarbios informacijos į Daugpilį ir užtikrinimą, kad latviai nėra nusistatę prieš lenkų žvalgybinę veiklą toje vietoje. Pagaliau pats S. Kara jau žinojo apie Lietuvos atašė ir 2 agentų vykdomą žvalgybinę veiklą Rygoje, tačiau laikė grupę Daugpilyje ir jos atliekamą S. Kalinovskio „sekimą“ nepavojingu. Įdomu tai, kad žvalgybos reikalai buvo nagrinėjami privačiame S. Karos pokalbyje su Lietuvos kariniu atašė Rygoje B. Giedraičiu. 1929 m. spalį pastarasis, apsvaigęs nuo alkoholio, pasakė Lenkijos atašė: „Nusiramink ir nesiųsk daugiau moterų į Kauną!“ Iš to S. Kara padarė išvadą, kad agentė, dirbanti Rygoje Lenkijos žvalgybai, iškonspiruota (galimas daiktas, yra dviguba agentė)⁴⁰.

³⁸ LVVA, f. 5601, ap. 1, b. 3434, l. 5, b. 1134, l. 6; AAN, Sztab Glowny, t. 616/234, k. 140; t. 616/261, k. 409.

³⁹ AAN, Attachaty, A-II/76, k. 226.

⁴⁰ AAN, Attachaty, A-II/77, k.. 4

Apibendrinant reikia padaryti išvadą, kad Latvijos ir Lenkijos žvalgybos tarnybų kontaktai 1919–1939 m. buvo ne tokie glaudūs, kaip galėjo būti, jeigu abiejų valstybių, pagaliau ir visų Baltijos šalių politiniai santykiai būtų buvę geresni. Latvijos santykiai su Lenkija apskritai buvo geri, nors buvo ir labai komplikuo­tų laikotarpių (pavyzdžiui, 1931 m. rudenį), tačiau nebuvo abipusio įtarinėjimo. Kariniai santykiai buvo priklausomi nuo politinių, nors buvo juntama gerėjimo tendencija (lygyje, priklausančiame išskirtinai nuo atsakingų kariškių). Paskui abiejų valstybių žvalgybų bendradarbiavimas buvo vienas naudingiausių tų karinių santykių aspektas.

Įteikta 2004 m. vasario 26 d.

Résumé

Collaboration des services des renseignements lettons et polonais en 1919-1939

Dr. Ēriks Jēkabsons,
Université de Lettonie

La collaboration entre les services des renseignements polonais et lettons s'est établie en été 1919. Cependant, pendant les années 1919-1939 les contacts entre les services des renseignements polonais et lettons étaient moins étroits qu'ils auraient pu l'être si les rapports politiques entre ces deux états et enfin entre tous les Etats Baltes étaient meilleurs. La Lettonie et Pologne, en général, étaient en bons termes, bien qu'il fût des périodes compliquées (par exemple l'automne 1931), cependant tout soupçon réciproque fût exclu de ces rapports. Les rapports militaires dépendaient des rapports politiques bien qu'on remarquât la tendance vers amélioration, et notamment au niveau qui dépendait exceptionnellement des officiers responsables. Ensuite la collaboration entre les services des renseignements des deux états constituait l'un des aspects les plus utiles de ces rapports militaires. Les services des deux états échangeaient de l'information relative à l'Union Soviétique, Lituanie, en partie l'Allemagne. Les résultats les plus effectifs était de la collaboration des services des renseignements dans le domaine des écoutes de radio.